

ONA TILI TA'LIMI MAZMUNINI TAKOMILLASHTIRISHDA GERMENEVTIK YONDASHUVNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Sh.Sh. Djurayeva

Toshkent amaliy fanlar univerisiteti katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ona tili ta'limining mazmuniy-mohiyatini zamonaviy hermenevtik yondashuvlar asosida transformatsiya qilish masalalari tadqiq etilgan. Muallif bo'lajak ona tili o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda matnni tushunish, talqin qilish va undagi yashirin ma'nolarni anglash san'ati — hermenevtikaning o'rni va ahamiyatini yoritib beradi. Tadqiqotda ona tilini o'qitishning an'anaviy metodlaridan innovatsion-metodik faoliyatga o'tish, talabalarining bilim, ko'nikma va malakalarini hermenevtik tamoyillar asosida boyitishning ilmiy asoslari tahlil qilingan. Shuningdek, til o'rgatish jarayonida o'quv topshiriqlari bilan ishlash orqali talabalarining ilmiy dunyoqarashini kengaytirish va lisoniy birliklarning ijtimoiy-ma'naviy tabiatini ochib berishning pedagogik imkoniyatlari dalillangan.

Kalit so'zlar: Hermenevtik tahlil, lisoniy tafakkur, ta'limiy integratsiya, interpretatsiya (talqin), kommunikativ kompetensiya, tilning ijtimoiy tabiati, metodik innovatsiya, matn mazmuni, intellektual rivojlanish. Bugungi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi va "Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da belgilangan ustuvor vazifalar ta'lim sifatini tubdan yangilashni taqozo etmoqda. Zamonaviy oliy ta'lim paradigmalarida modul-kredit tizimi talabalarining mustaqil bilim olish traektoriyasini belgilashda markaziy o'rin tutadi. Bu esa o'z navbatida bo'lajak ona tili o'qituvchilarini tayyorlashda nafaqat nazariy bilim berish, balki ularda metodik kompetentlikni rivojlantirishning didaktik modellarini amaliyotga joriy etishni dolzarb masalaga aylantirmoqda. Shu nuqtai nazardan, ona tili ta'limi mazmunini hermenevtik yondashuvlar asosida qayta ko'rib chiqish, talabalarining matn bilan ishlash va ma'no tahlili ko'nikmalarini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Ona tili ta'lim mazmunini takomillashtirishda jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichida davlatimizning metodistlar oldiga qo'ygan vazifasiga moslangan. Bu vazifalar ko'p qirrali bo'lib, ularni bajarish talabalar ongini o'stirishga, ularga g'oyaviy-siyosiy, axloqiy, estetik va mehnat tarbiyasini berishga yo'naltirilgan. Ona tili ta'lim mazmunining o'rgatish natijasida talabalarda o'z fikrini grammatik to'g'ri, uslubiy aniq, mazmunli, ohangga rioya qilib ifodalay olish va uni imloviy to'g'ri yoza olish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu vazifa o'quv predmeti sifatida ona tilining o'ziga xos

xususiyati bo‘lib, talabani shaxs sifatida rivojlantirishga yo‘naltirilgan metodik vazifalari bilan bog‘liq holda amalga oshiriladi. Ona tili ta‘lim mazmunida beriladigan bilimlar mazmunini ona tilining tovush tuzilishi va yozma nutqda tovushlarni ifodalash usullari haqidagi (fonetik va grafik); so‘zlarning o‘zgarishi va gapda so‘zlarning bog‘lanishi haqidagi (grammatik, ya‘ni morfologik va sintaktik); so‘zning morfemik tarkibi va so‘z yasash usullari haqidagi (so‘z yasashiga doir); so‘zlarning leksik-semantik guruhi haqidagi (leksikologik); ona tilining to‘g‘ri yozuv tamoyillari va tinish belgilarining ishlatilishi haqidagi (orfografik va punktuatsion) bilimlar tashkil etadi. Bu bilimlar, birinchidan, grammatik, fonetik, so‘z yasashiga oid tushunchalarda, ikkinchidan, grafik, orfografik, punktuatsion qoidalarda namoyon bo‘ladi. Bundan tashqari, ona tili ta‘lim mazmunining fonetik, grafik, morfologik, sintaktik va boshqa ko‘nikma va malakalarni ham o‘z ichiga oladi. Tilni o‘rganish jarayonida talabalarda boshqa ko‘pgina o‘quv predmetlari uchun umumiy boigan ko‘nikmalar (predmetlararo ko‘nikmalar) ni hosil qilish ustida ham ish olib boriladi. Pedagogikada bunday predmetlararo ko‘nikmalarga analiz, sintez, abstraktlashtirish (til hodisalarini fikran tasavvur etish), umumlashtirish, guruhlash, taqqoslash kabilari kiradi. Ushbu ko‘nikmalarni talabalarda germenevtik ta‘limot asosida rivojlantirish maqsadga muvofiq ishlash ularning o‘quv faoliyatini faollashtirishga, bilimlarini muvaffaqiyatli egallashlariga imkoniyat yaratadi.

Ona tili ta‘lim mazmunida hosil qilinadigan maxsus ko‘nikmalar bilan predmetlararo ko‘nikmalar, bir-biridan ajratilmagan holda o‘quv-tarbiyaviy jarayonda rivojlantiriladi. Beriladigan germenevtik ta‘limot asosidagi bilim talabalarda hosil qilinadigan maxsus ko‘nikmalar fan dasturlari, sillabuslar va davlat ta‘lim standartida qayd etilgan. Ona tili ta‘lim mazmunini ongli egallashga 1-2 kurs bosqichlarida talabalarda grafik va imloviy malakalarni rivojlantirishga zamin bo‘ladigan bilimlar tanlangan. Fonetika va grafika sohasida talabalar so‘zning tovush tarkibini, unli va undosh tovushlarning o‘ziga xos xususiyatlarini, so‘zda tovushning ma‘noni farqlashdagi ahamiyatini to‘g‘ri tushunishga imkon beradigan germenevtik ta‘limot asosidagi bilimlarni o‘zlashtiradilar, shuningdek, ularga so‘zning tovush va grafik shakli o‘rtasidagi nisbat (bog‘lanish)ni ongli aniqlash, so‘zni to‘g‘ri yozish imkoniyati yaratiladi. Morfologiya sohasidan ham so‘zni ongli o‘zlashtirish, uni to‘g‘ri ishlatish uchun katta amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan bilimlar tanlangan. Talabalar 1-bosqichdan boshlab so‘z turkumlari (ot, sifat, son, olmosh, fe‘i)ni har xil saviyada o‘rganadilar.

Sintaksisdan fan dasturiga nutq birligi sifatida gap haqidagi, gapda so‘zlarning bog‘lanishi, bosh va ikkinchi darajali bo‘laklar haqidagi bilimlar kiritilgan. So‘zning morfemik tarkibi yuzasidan har bir morfemaning muhim belgilarini, ularning ahamiyati va so‘zda bir-biriga ta‘sirini talabalar tushunadigan va so‘zlarni to‘g‘ri yozishda foydalanishlari uchun zarur bo‘lgan hajmda ma‘lumot berilgan. Dasturda, "Leksika" bo‘limi alohida berilmagan, ammo talabalar so‘zlarning leksik-semantik guruhlari (sinonimlar, antonimlar) haqida, ularning leksik ma‘nolari haqida so‘z turkumlari va so‘z tarkibini o‘rganish jarayonida ma‘lumot oladilar.

Germenevtikaning ildizlari qadim G'arb va Sharq madaniyatiga borib taqalsa- da, XIX asrga kelibgina alohida fan sohasi sifatida shakllangan bo'lib, u nemis faylasuflari F.Shleyermaxer va V.Dilteylar faoliyati bilan bog'liq. Bu yondashuvning keyingi rivojida M.Xaydegger, G.G.Gadamer. P.Rikyor, M.Baxtin singari olimlarning xizmati katta bo'ldi. Germenevtikaning markazida tushunish masalasi turadi. Jumladan, F.Shleyermaxer Germenevtika umuman yozma manbalarni "tushunish san'ati haqidagi ta'limot", deb biladi. Unga ko'ra, har qanday yozma manba (matn) ikkiyoqlama tabiatga ega: bir tomondan, u til tizimiga nisbatan qism, ikkinchi tomondan, muayyan bir individning ijod mahsulidir. Shuning uchun Germenevtika oldida bir-biriga bog'liq ikkita vazifa turadi: birinchisi - matndagi lisoniy ifodani muayyan til tizimining uzvi sifatida o'rganish ("grammatik" talqin), ikkinchisi - uning ortida turgan betakror subyektni anglash ("psixologik" talqin). V.Diltey o'zining "hayot falsafasi"da Gadamerga bilish nazariyasining xususiy tomoni emas, balki gumanitar fanlar ("ruh haqidagi fanlar")ning asosi sifatida qaradi. Zero, unga ko'ra, tushunish hayot atalmish butunlikni adekvat ifodalashning yagona vositasi bo'lib, u tufayli hayotni idrok etish mumkinligini isbotladi. M.E.Axmedovaning ta'kidlashicha, har qanday individning ijod mahsuli hayotni obyektivlashtirishdan boshqa narsa emas; inson o'zga shaxsda ham o'zida tushuna olgan narsani tushunadi. Shu tariqa hayot idrok etuvchining (tushunayotgan shaxs) tushunchasiga monand bo'ladi.

O'zbekistonda ta'lim sifatini oshirish choralari ko'rib, talabalarning ona tilini talab darajasida egallashlariga qaratilgan o'quv-metodik ta'minot zamon talablari asosida takomillashtirilmoqda, o'zbek tili ta'limining amaliy jihatini kuchaytirishga qaratilgan ta'limiy ishlar amalga oshirilmoqda. Zero, "ta'lim-tarbiya tizimining barcha bo'g'inlarida o'zbek tili va adabiyoti fanini o'qitishning hamda ushbu soha bo'yicha yuqori malakali kadrlar tayyorlashning sifatini tubdan oshirish" vazifasi qo'yildi

Ona tili o'qitish tizimida bilish, tushunish, o'qish, yozish san'atini matnlar orqali tushunish bu asosan tanqidiy fikrlash asosida amalga oshadi. Tanqidiy fikrlash (ingl. critical thinking) – narsa va hodisalarni oqilona xulosalar chiqarish bilan tahlil qilishda foydalaniladigan va asoslangan baholar, talqinlar berishga, shuningdek, olingan natijalarni vaziyatlar va muammolarga qo'llash imkonini beradigan mulohazalar tizimi. Umumiy ma'noda tanqidiy fikrlash deganda tanqiddan oldingi fikrlashdan ko'ra yuqoriroq darajada fikrlash ko'zda tutiladi.²⁸ Germenevtika bu - tushunish va tushuntirish san'ati. Bu shunday san'atki, u insonning qanday hayot kechirishi, ideallari, dunyoqarashida aks etadi. Har bir inson hayotda o'zi tushunganicha borliqda yashaydi, fikrlaydi va borliqni tushuna oladi. ko'pzehnlilik tamoyillarini tatbiq etish maqsadga muvofiq bo'ladi.

1.Ona tili ta'lim mazmunini rivojlantirish(so'zni boyitishga, grammatik bilimlarni shakllantirishga qaratiladi). 2.Mantiqiy ongni rivojlantirish (sonlarni o'z ichiga olgan muammoli

vaziyatlar hamda mantiqiy o'yinlar).3.Vizial fazoviy ongni rivojlantirish (loyihalar, ko'rgazmali prezentasiyalar). 4.Musiqiy zehnni rivojlantirish (ritmik harakatlar, musiqali matnli...). 5.Kinestetik zehnni rivojlantirish (tezkor savol javob, pantamimlar...) 6.Ijtimoiy zehnni rivojlantirish (jamoaviy o'yin, loyihalar tuzish, dialogli o'qitish...).7.Ichki zehnni rivojlantirish (shaxsiy taaassurotlar, she'r va hikoyalar, esse yozish...)

Mantiqiy fikrlash ham, germenevtik yondashuv ham insonga mantiqiy xulosa qilish, axborotni qayta ishlash kabi operasiyalarni bajarish imkonini beradi. Germenevtik jihat shu qadar keng tarqalganki, u muqarrar ravishda tabiat va san'atdagi go'zallik tajribasini ham o'z ichiga oladi. Insonda uch jihat mavjudligi: Til: insonning fikrlash faoliyati amalga oshiruvchi muhim shakl hisoblanadi. ONG: nafaqat insonning mehnat faoliyati, balki odamlar o'zaro aloqasi va muloqotining universal vositasi – til bilan ham uzviy bog'liqdir. Mehnat: tilni rivojlantiradi va boyitadi. Badiiy matn inson tomonidan borliqni o'ziga xos tarzda bilish va idrok qilish bo'lib, tashqi dunyo tomonidan qabul qilingan barcha axborotlar ijodkorning dunyoqarashi asosida rivojlanadi. Germenevtik yondashuv mantiqiy fikrlash ham "E'tiqodlarimizni shakllantirishda aqlni ishlatish majburiyatini o'z ichiga oladi". Mazkur fikrlarga hamohang ravishda bugungi oq'itishning maqsadi tushunishni o'rgatishdir.

Germenevtik yondashuv. Nutqning amalga oshish jarayonida tovush belgilari grafik qodlariga e'tibor qaratish. Matnni tushunishda nutqning to'g'ri ifoda etilishida kommunikativ hamda kreativlik

Germenevtik maqsad. Ijtimoiy-madaniy lakunalar va refleksiyalar semantikasini ularni nutqda ochib berish va bartaraf etish orqali tushunish Til birliklarining tushunish uchun fikrni og'zaki bayon etishda nutq maxsuli tovush kodi belgilari bilan ifodalanishi. Uning adabiy til qoidalariga me'yorlariga javob berishini anglash. Talabalar ongida matnni to'g'ri anglash uchun, asosan, ikki me'yorga — urg'u va grammatik me'yorga qat'iy amal qilishi talab qilinadi. Nutq faoliyatining turli ko'rinishlarida ijtimoiy-madaniy birliklardan foydalanish.

Germenevtik natija. Muayyan matnlarda ijtimoiy- madaniy lakunalarining ma'no-mazmun vazifalarini tushunish ko'nikmalarini shakllantirish; refleksiyalar analitik faoliyatni amalga oshirish va bartaraf etish vositasi sifatida matnni leksik-semantikjihatlarini kompetensiyaviy yondashuv asosida shakllantirish dunyoni anglashda kognitivlik rivojlanadi. Grammatik me'yor esa ega, kesim, kelishik qo'shimchalarning to'g'ri qo'llanishi bilan bog'liq. Bu ikki qoidaga amal qilish nutq madaniyatining hamda matnni tushunishning asosiy talablaridan hisoblanadi.

Talabalarining bunday imkoniyatlari ona tili ta'lim mazmunining barcha tomonlarini bir-biriga o'zaro ta'sir etadigan germenevtik ta'limot asosida bir butun hodisa sifatida o'rganishni taqozo etadi. Koziyeyva T.T. Ona tili ta'lim mazmunining o'rganishga bunday germenevtik yondashish ta'lim jaryonini talabalar nutqini o'stirish talabalarining tinglab tushunish, anglash qobiliyatlarini rivojlantirishda germenevtik yondashuvdan foydalanish texnologiyalari vazifasini, hal etishga

yo‘naltirish imkonini berishini ta’kidlaydi. “Grammatika, imlo va nutq o‘stirish” bo‘limi har bir guruhda quyidagicha qismlarni o‘z ichiga oladi: “Tovushlar va harflar”, “So‘z”, “Gap”, “Bog‘lanishli nutq”. Asosiy mavzular bosqichli izchillik tamoyiliga asoslanib, har to‘rt bosqichda grammatik o‘rganiladi. Har bir sinfda etakchi mavzular ajratiladi. Ona tili ta’lim mazmunini rivojlantirishda ona tili pedagoglari oldiga qo‘yilgan bu kabi talablarni amalga oshirish ta’lim mazmunini aniq belgilab olishni, o‘qitishga yangicha yondashuvni taqozo etadi. Davlat ta’lim standartida ta’kidlanganidek, qoraqlpoq tili ta’limining har bir bosqichida pedagogik, metodik didaktik talablarning qo‘yilishi ona tili ta’lim mazmunini rivojlantirishda filologik ta’lim sohalari bo‘yicha o‘zaro muvofiqlik, mutanosiblik, uyg‘unlik to‘la ta’minlangan bo‘lmog‘i kerak. Shu jihatdan filologik ta’lim jarayonining tarkibini va xuddi shu tarkib komponentlarining mazmunini modernizatsiyalash, ona tili ta’lim mazmunini rivojlantirishda ta’lim jarayonida yangi, zamonaviy pedagogik texnologiyani qo‘llash imkonini beradi. Ona tili ta’lim mazmunini rivojlantirishda ta’limning mazkur 1-4 bosqichiga qo‘yilgan metodik, didaktik, pedagogik talablardan kelib chiqib belgilanadi. Talabalarining tafakkur qilish faoliyatlarini kengaytirishga, erkin fikrlay olish, o‘zgalar fikrini anglashi, o‘z fikrini og‘zaki va yozma ravishda bayon qila olishi, jamiyat a‘zolari bilan erkin muloqotda bo‘la olish ko‘nikma va malakalarini metodik rivojlantirish.

1. Ona tili ta’lim mazmunini rivojlantirishda o‘z fikrini savodli, mantiqiy izchillikka rioya qilgan holda bayon eta olishga o‘rgatish.

2. Ona tili ta’lim mazmunini rivojlantirishda yozma nutq belgilarini ta’affuzda ifodalash, matnni ifodali o‘qiy olish ko‘nikmasini metodik rivojlantirish

1. Fikrni yozma bayon etish bo‘yicha belgilangan quyidagi ko‘nikmalarni egallash:

a) fikrning mantiqiy izchillikda ifodalanganligi;

b) tavsifning mavzuga muvofiqligi va mukammalligi;

d) tavsifda ona tilning ifoda vositalaridan foydalanish darajasi;

e) imloviy savodxonlikni egallashlariga erishish.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy bosqichda ona tili ta’limi mazmunini takomillashtirish strategik ahamiyatga ega. Ushbu vazifalarni metodik jihatdan muvaffaqiyatli amalga oshirish, avvalo, ta’lim kontentini germeneytik tamoyillar asosida to‘g‘ri shakllantirishga bog‘liq.

Ona tili ta’limi mazmuni faqatgina qoidalar yig‘indisi emas, balki til birliklarining mohiyatini anglashga xizmat qiluvchi tizim sifatida belgilansa, metodik va didaktik maqsadlarga to‘liq erishiladi.

Davlat ta’lim standartlarida belgilangan talablar darsliklardagi mavzular va amaliy mashqlar bilan mantiqiy bog‘lanishi, biri ikkinchisini inkor etmagan holda o‘quvchi tafakkurini boyitishi lozim.

Metodist olimlarning ko‘p yillik tajribalari tahlili shuni tasdiqlaydiki, ta’lim mazmunida nazariy bilimlarni nutqiy vaziyatlarga tatbiq etish (amaliy yo‘nalish) ustuvorlik kasb etishi kerak.

Muxtasar qilib aytganda, ona tili ta’limiga hermenevtik yondashuvni olib kirish — o‘quvchilarning nafaqat savodxonligini, balki ularning dunyoqarashini va matnni tahlil qilish orqali olamni anglash qobiliyatini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir – Toshkent, – “O‘zbekiston” NMIU, 2017, – 508 b.
- [2] Axmedova M.E. Rasulova G.K. Kredit-modul tizimida o‘zbek tili ta’limda mustaqil o‘quv topshiriqlari tuzish va ulardan foydalanish metodikasi. *Ushubiy ko‘rsatma*, “Tibbiyot nashriyoti matbaa uyi”, MCHJ, 2022
- [3] Axmedova M.E. Modul-kredit tizimida mustaqil topshiriqlar tuzishning ilmiy-nazariy asoslari Monografiya., Tibbiyot nashriyoti matbaa uyi”, MCHJ, 2022. 173 bet
- [4] Axmedova M.E. ARM faoliyatida tilshunoslik fanlaridan mustaqil topshiriqlar tuzishda modul-kredit tizimining joriy etilishi//O‘zMU XABARLARI, 2022, 1.2.1, 95-97 betlar
- [5] Axmedova M.E. Oliy filologik ta’limda o‘quv topshiriqlaridan foydalanishning lingvometodik va didaktik xususiyatlari// Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№2 Xorazm Ma’mun akademiyasi noshirlik bulimi, 2022, 470-472 betlar
- [6] Axmedova M.E. OTM filologik ta’limda o‘quv topshiriqlarini takomillashtirishning pedagogik-didaktik va pragmatik xususiyatlari 22.Akulova, A. A. konstruirovaniye situatsionnix zadach dlya otsenki kompetentnosti uchashixsya: uchebno-metodicheskoe posobie dlya pedagogov shkol. T.2008 g..153s.
- [7] Erkinov A. Alisher Navoiy “Xamsa”si talkinining XV-XX asr manbalari. Dokt.dissertatsiyasi. - Toshkent: Akademiya, 1998. -250 b.;
- [8] Baxodir Karim Abdulla Qodiriy. -Toshkent: Fan, 2006. -246 b.;
- [9] Raximov I., Utamurodov A. Fanlarning falsafiy masalalari. -Toshkent: Universitet, 2005. -256 b.;
- [10] Shermuxamyedova N. Falsafa va fan metodologiyasi. -Toshkent: Universitet, 2005. -390 b.;
- [11] Shermuxamyedova N. Gnoseologiya. -Toshkent: UFMJ, 2007. -360 s.;
- [12] Nazarov K. Bilish falsafasi. -Toshkent: Universitet, 2005. -320 b.
- [13] Monografiya. 2024 yil 180 bet
- [14] Abdullayeva M. Epistemologicheskaya evolyusiya ratsionalizma. Falsafa va ijtimoiy tarakkiyot: Xalkaro ilmiy konferensiya materiallari. -Toshkent: UFMJ, 2008. -S.28-30.; Jabborov Sh. Sharq falsafiy hermenevtikasi. Falsafa va huquq. -Toshkent, 2004. -№1. -B. 27-29.;
- [15] Navruzova G.N., Yunusova G.S. Tasavvuf - Sharq hermenevtikasining tarkibiy qismi. Falsafa va ijtimoiy taraqqiyot: Xalqaro ilmiy konferensiya materiallari. -Toshkent: UFMJ, 2008. -B. 80-82.
- [16] A.R.Ergashyeva Ona tili darslarida nazariy ma’lumotlarni mustahkamlash jarayonida nutq o‘stirish metodikasi., T., 2010.69 b
- [17] Koziyeva T.T. Talabalarning tinglab tushunish, anglash qobiliyatlarini rivojlantirishda hermenevtik yondashuvdan foydalanish texnologiyalari. Monografiya. 2024 yil 180 bet